

Grønland med de lokaliteter, der er omtalt i artiklen. Desuden er udstrækningen af nordboobebyggelsen i det 10.-14. årh. markeret.

At ordne min verden

- billeder af inuits og nordboernes mentale landskaber gennem 4500 år

AF LARS JØRGENSEN, BJARNE GRØNNOW, JETTE ARNEBORG OG
HANS CHRISTIAN GULLØV

Mennesket har altid haft et helt grundlæggende behov for at forstå den verden, som det gennem årtusinder har været og stadig er en del af. Et velorganiseret verdensbillede var for mennesker en nødvendighed for at kunne leve i og forstå den omgivende verden. Alt efter det omgivende miljø og tiden har man naturligvis konstrueret skiftende kosmologier, men grundtanken har været stort set uændret - at organisere et forståeligt verdensbillede, som kunne hjælpe mennesket til at styre sikkert gennem tilværelsen. Gennem arkæologiske fund fra forhistorisk og tidlig historisk tid får vi ofte et glimt af eller måske endda et reelt indblik i de forgangne kosmologiske verdener. Der er som regel blot tale om brudstykker af ofte meget komplekse billeder. Med nye arkæologiske udgravninger og fund, samt historiske beskrivelser fra de seneste år-

hundreder vokser vort indblik i de tidligere generationers mentale landskaber imidlertid støt og sikkert. Denne artikel vil præsentere en række af disse fascinerende verdener.

1. To landskaber fra nordisk vikingetid

Netop den stigende mængde arkæologiske fund betyder, at vi gradvist begynder at få et bedre indblik i f.eks. vikingetidens organisering af specielt det religiøse landskab. Udgravningen af et formodet kongeligt storgårdskompleks ved vestbredden af Tissø har afsløret eksistensen af et rituelt landskab omkring selve residensen (figur 1). Inden for en afstand af ca. 1 km er der på markante steder i landskabet påvist mindst fem rituelle pladser, som var i funktion under vikinge-

FIGUR 1. Landskabet omkring det kongelige(?) bebyggelseskompleks fra det 6.-11. årh. ved Tissø. På luftfotoet markeres de seks hidtil erkendte områder med rituelle funktioner fra vikingetiden. 1: residensen med kultbygning, 2: våbenofre i Tissø, 3: ofringer og måltidsrester, 4: ofring af værktøjskiste og sværd i Halleby å, 5: brønd med dyreofre (?) og 6: mulige hesteofre i moseområdet. Foto: Per Poulsen.

tiden (Jørgensen 2009, 343f). I søen, hvis navn er afledt af guden Tir/Tyr, er der således fundet ofrede våben og smykker, i Halleby Å var en håndværkers værktøjskiste og enkelte sværd nedlagt, i moseområdet Maderne er der fundet talrige hesteknogler fra mulige ofringer, på en nærliggende bakketop er der udgravet tydelige levn fra rituelle måltider blandet med ofrede sølvgenstande, smykker og glasperler. Endelig er der på selve storgården påvist flere rituelle anlæg og bygninger. Det er sandsynligvis kun dele af det oprindelige rituelle landskab, vi har afdækket. Spredte fund tyder imidlertid på, at flere pladser af samme karakter er på vej til at blive erkendt.

I dag er stederne ved Tissø næsten alle navnløse, men rituelle pladser af tilsvarende karakter i det øvrige Norden viser, at de ofte har haft sakrale stednavnebetegnelser alt efter deres funktion (Vikstrand 2004). Pladserne ved Tissø vidner om en meget bevidst organisering af landskabet, og deres forskellige karakter er en tydelig indikation af, at der var differencer med hensyn til deres rituelle funktioner: ofringer til forskellige guder, tidsmæssige forskelle for ritualerne osv. Billedet fra Tissø viser, hvorledes det rituelle landskab i en vigtig storgårds nærområde var struktureret. Tilsyneladende var stort set alle karakteristiske steder i landskabet ladet med en mental betydning, som indedar, at en række ritualer var tilknyttet disse. Tætheden af pladserne viser, at vikingerne havde lagt deres kosmologiske opfattelse ned over det omgivende miljø, som på alle måder synes at have været 'gennemsyret' af deres verdensbillede. Vikingetidens mennesker havde således organiseret disse 'mentale' landskaber, hvor deres religiøse verdensbillede fik et fysisk og meget konkret udtryk. Tissø giver os et enestående indblik i kompleksiteten af disse landskaber på det lokale plan. Eksistensen af tilsvarende organiserede landskaber, men med en langt større geografisk udstrækning, får vi gennem de billeder, som toner frem af de nærmest 'fossile' stednavnemiljøer i specielt de svenske landskaber.

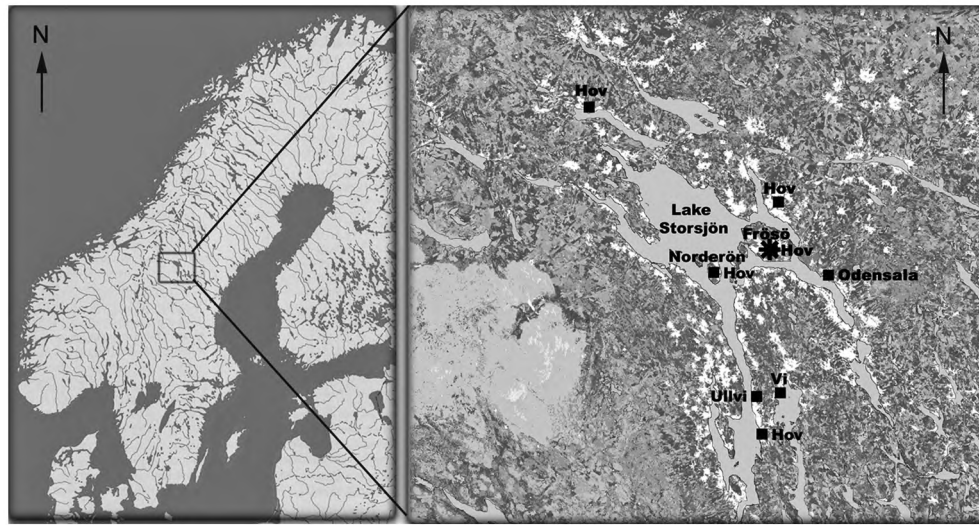
I 1984 foretog svenske arkæologer udgravninger i Frösö kirke i Jämtland. Kirken, der ligger på Frösön i Storsjön, har rødder tilbage til ca. 1100 (figur 2). Kirkejorden bærer stadig navnet *Hov*, som viser, at der i den sene jernalder og vikingetid sandsynligvis lå en storgård på stedet. Ved udgravningerne under kirken fandt arkæologer de enestående spor efter en rituel nordboplads fra vikingetiden (Hildebrandt 1989). Omkring resterne af en birketræsstub lå hundrevis af knogler fra mindst syv bjørne, syv elge, samt flere kronhjorte, køer, får og grise (Magnell & Iregren

FIGUR 2. Storsjön i Jämtland, Sverige. I forgrunden ses Frösö kirke, hvorunder der er fundet spor af en nordboofferplads fra vikingetiden. Jämtland repræsenterer i vikingetid og middelalder en parallelsituation til Grønland, idet befolkningen bestod af både nordboer og samer. Foto: Tomas Johansson/Laponia Pictures.

2010). Da de spændende fund dukkede op, var det næsten for godt til at være sandt. Arkæologien styrkede nu formodningen om, at der lå realiteter bag de stærkt omdiskuterede udsagn omkring førkristne offerritualer i bl.a. den oldnordiske edda-digtning og de middelalderlige kilder. Ikke mindst Adam af Bremens beskrivelse fra 1070'erne af det »hedenske« tempel i Uppsala, hvor ofrede dyr og mennesker angiveligt blev hængt i et træ under de store blotritualer, blev taget op igen.

Det spændende fund under kirken inspirerede naturligvis forskere til at se nærmere på området omkring Storsjön. Det viste sig, at de arkæologiske fund fra jernalder og vikingetid i form af bebyggelser og gravpladser havde en klar tendens til at koncentrere sig på lokaliteter med førkristne, sakrale stednavne (figur 3). Alene i området omkring Storsjön findes i dag otte lokaliteter, hvis sakrale stednavneformer vidner om pladser, som sandsynligvis rummede vigtige religiøse og politiske funktioner: *Ullvi*, *Odensala*, *Vi* og ikke mindre end fem lokaliteter med navnet *Hov* (Vikstrand 1996). De sidstnævnte viser efter al sandsynlighed, hvor nordboernes storgårde lå i sen jernalder og vikingetid. Oprindeligt har der sandsynligvis været flere lokaliteter med lignende navneformer, men vi

FIGUR 3. Førkristne sa-
krale stednavne i land-
skabet ved Storsjön i
Jämtland. Efter Mag-
nell og Iregren 2010.

kan ikke forvente, at alle vikingetidens stednavnemiljøer har overlevet frem til i dag. Nye navne har afløst de oprindelige, og de ældre navnelag forsvandt fra erindringen og dermed kilderne. Stednavnemiljøet omkring Storsjön i Jämtland er imidlertid et godt eksempel på, hvordan vi på baggrund af de nærmest 'fossile' navnemiljøer stadig har mulighed for at aflæse vikingetidens organisering og opfattelse af det omgivende landskab i det 1. årtusinde e. Kr. – på det religiøse såvel som det politiske plan.

Jämtland var i den sene jernalder og vikingetid et vigtigt ressourceområde, hvor nordboerne udnyttede områdets store forekomster af myremalm til jernproduktion. Områdets karakteristiske spadeformede jernbarrer er fundet spredt over store dele af Østskandinavien (Buchwald 2008, 32). Hertil kom samiske jægere omfattende pelsdyrjagt efter værdifulde skind, som de handlede med nordboerne mod bl.a. jernredskaber, våben og smykker. Jernet og de fine skind var efterspurgt i Skandinavien og på Kontinentet. Indsamlingen og den videre distribution til f.eks. Mälarmrådet blev styret af Jämtlands nordboebefolkning, og Storsjöområdet var et center i deres vidt forgrenede netværk, hvorigennem de eftertragtede ressourcer blev distribueret.

Nordboerne delte således området med sydsamiske befolkningsgrupper, som gennem mange århundreder havde sat dybe rødder i landskabet. På mange måder en situation, der reflekterer forholdet mellem nordboer og inuit i Grønland. Nordboer og samer havde sandsynligvis også forskellig forståelse af landskabet, og Jämtland rummer derfor flere mentale og økonomiske lag, som dog ikke alle afspejles i landskabets bevarede stednavne – her træder arkæologien til gengæld til med fundene. For nordboerne i Jämtland var grænseområderne vigtige, og stednavnemiljø-

ernes udstrækning afspejler måske grænseområdet mellem deres indre, kendte verden og den ydre, fremmede verden, hvor især de samiske grupper færdedes. Nordboerne overførte deres kosmologiske verdensbillede til det omgivende landskab for at skabe orden og genkendelighed, og resterne af dette ses i dag bevaret i de karakteristiske norrøne stednavnemiljøer.

Det var sandsynligvis et tilsvarende kosmologisk verdensbillede, som de første nordboer bragte med til Grønland. Spørgsmålet er, hvad arkæologien kan afdekke omkring inuits og nordboernes organisering af deres verden. De fleste jæger- og fangersamfund har et verdensbillede, som er udpræget antropocentrisk i modsætning til vore dages heliocentriske. Det er en kosmologi med menneske og samfund i centrum, hvor mennesket konstant er i dialog med omverdenen. Denne dialog, der skal forstås i såvel social som religiøs kontekst, er en form for udveksling af hensyn mod til gengæld at modtage naturens erkendtligheder – altså udførelse af riter og overholdelse af tabu, så den antropocentriske verden opretholdes i en balance. Befolkninger, der som inuit og de tidlige nordboer i Grønland gennem århundreder har levet på grænsen af det mulige, har i særdeleshed haft behov for at organisere deres verden for at kunne eksistere både fysisk og åndeligt i ukendte og uforudsigelige landskaber. De arkæologiske spor efter de første mennesker, som drog ind i Grønland for 4500 år siden, antyder da også, at disse pionerer medbragte en antropocentrisk verdensopfattelse.

2. Glimt af et arktisk verdensbillede – for 4500 år siden

De første mennesker, der satte deres kamikker på det nuværende Grønlands grundfjeld for omkring 4500

år siden, kom fra Sibirien. Arkæologerne benævner dem Saqqaq- og Independence-kulturerne. De havde gennem en tusindårig periode spredt sig fra Alaska mod øst over det arktiske Amerika til Grønland, der blev de eskimoiske kulturers yderste østlige grænse. Vi kender disse palæo-eskimoers elegante stenredskaber og deres teltringe – kredse af sten, der holdt teltskindet til jorden – fra de gamle bopladser, der findes i det meste af Grønland (Gulløv *et al.* 2004). Arkæologiske udgravninger af to permafrosne bopladser i Disko Bugt i Vestgrønland, Qeqertasussuk og Qajaa, har givet et unikt indblik i disse arktiske pionerers levevis (figur 4). De frosne kulturlag på de to bopladser har bevaret tusinder af dyreknogler og redskaber af træ, tak, skind og andre organiske materialer. Enkelte knogler og hår af mennesker er også udgravet på Qeqertasussuk (Grønnow 1994; Meldgaard 2004; Rasmussen *et al.* 2010). Nogle af fundene gør det endog muligt glimtvis at belyse Saqqaq- og Independence-kulturerens verdensbillede.

En kilde til palæo-eskimoernes kosmologi er sporene efter deres boliger. Man boede i skindtelte hele året rundt, selv i det allernordligste Grønland, hvor vinterkulden og -mørket varer i 4-5 måneder. Teltene her var, ligesom overalt i det enorme område fra Alaska til Grønland, hvor palæo-eskimoerne var udbredt, indrettet efter et ganske bestemt ‘midtergangsprincip’. En midtergang, bygget af flade, kantstillede stenfliser, deler ofte gulvfladen i to, og der er indbygget et centralt ildsted, et ‘arbejdsbord’ og opbevaringsrum til brændsel (figur 5). Midtergangsboligerne står nu som palæo-eskimoernes tydelige ‘signaturer’ på de gamle bopladsarealer i Arktis (Grønnow og Jensen 2003) og viser, at nok var man et folk på vandring og hele tiden på vej ind i ukendte landskaber, men man fastholdt gennem den ‘stramme’ arkitektur sin samfundsorden og sit verdensbillede. Det kan vi i hvert fald formode, idet etnografiske og religionshistoriske undersøgelser blandt samer, indianere og inuit viser, at netop boligens indretning på mange måder reflekterer et jægersamfunds familiestruktur og verdenssyn. Midtergangsboligernes arkitektur, der i grundplan ligner samernes traditionelle boliger, er blevet tolket som en spejling af en kosmologi, der består af flere verdener, hvortil man ved ceremonier kan rejse symbolsk ned i midtergangens ildsted og videre ad ‘strømme’ gennem passagen, som stensætningen igennem boligen udgør (Odgaard 2010). Det var altså i tidlig palæo-eskimoisk tid vigtigt at markere sig og sin identitet i landskabet – måske netop som en ‘modvægt’ til de mange usikkerheder og ukendte livsbetingelser:

FIGUR 4. Bopladsen Qajaa ligger lige ved et i forhistorisk tid meget rigt sælfangstområde ved Jakobshavn Isfjord. Arkæologernes telte giver et indtryk af landskabets dimensioner. Foto: Bjarne Grønnow 2009.

FIGUR 5. Udgravning af en midtergang på den over 4000 år gamle boplads Qeqertasussuk. Forrest i midtergangen er et lille brolagt område – en slags ‘arbejdsbord’ – og bagest ses de ildskørnede kogesten fra ildstedet, hvor drivtræ var brændsel. Foto: Bjarne Grønnow 1986.

Landskaber, is- og strømforhold og adgangen til fangstdyr var blandt de forhold, der konstant forandrede sig, når man vandrede ind i nyt land.

Dette fænomen med en fast udformet og ligefrem identitetsbærende materiel kultur kan også ses i et andet træk: Palæo-eskimoernes stenredskaber er næsten alle fremstillet af et gråt, flintlignende råstof, der i Vestgrønland kaldes *killiaq*, eller af nært beslægtede stenarter. De første grønlandere kunne, ud fra rent funktionelle krav til råmaterialet, have anvendt talrige andre stenarter, således som senere kulturer gjorde, og man kunne også have varieret designet af sine elegante stenredskaber i det uendelige. Men Saqqaq- og Independence-flinthuggerne holdt sig igennem næsten 2000 år til deres ‘signatur-råstof’ og til deres ganske særegne, elegante design af redskaberne (Jensen 2006; Grønnow 2011).

FIGUR 6. Et fragment af en ramme fra den ældste tromme i Arktis. Udgravet på Qajaa-bopladsen i Disko Bugt. Foto: Bjarne Grønnow 2011.

Vi kan lægge yderligere brikker til puslespillet om de første grønlænderes 'mentale verden' gennem et par opsigtsvækkende fund fra de to nævnte permafrosne boplads fra Disko Bugt. Ved en fornyet gennemgang af samlingen af de tusinder af brudstykker af genstande af drivtræ fra Qeqertasussuk og Qajaa identificeredes enkelte dele af rammer til trommer (figur 6). Fragmenternes dimensioner peger på, at de er fra trommer med en diameter på 65-70 cm, altså en hel del større end de historisk kendte trommer fra Grønland (Grønnow 2011). Trommer var, ud fra etnografiske paralleller at dømme, ikke blot instrumenter, der ledsagede sang i de arktiske samfund. De var også shamanens (angakoq'ens) vigtigste redskab til at bringe sig (og sine tilhørere) i trance, således at han kunne foretage åndelige rejser til andre verdener, hvor han gennem kamp med uhyrer og andre prøvelser kunne løse bopladsens problemer. Der er endnu ikke fund fra Saqqaq- og Independence-kulturerne, der viser tilstedeværelsen af sådanne 'specialiserede' shamaner, men trommedelene giver i hvert fald næring til den tolkning, at trommesang indgik i de første grønlænderes ritualer, og at deres omverden rummede flere åndelige dimensioner. Et egentligt skel mellem den hånd-

FIGUR 7a OG b. Til venstre harpunhoved fra Qeqertasussuk, udskåret af tak. Former fra dyreverdenen indgår symbolsk i harpunens design. På denne type er modhagerne i basis-enden formet som en rensdyrklov og spidsen - måske - som et næb fra en islom. Harpunhovedet er 79 mm langt. Til højre et nålehylster fra Qeqertasussuk, udskåret af en lårbensknogle fra en hund. Saqqaq-kulturens simple linje-ornamentik er her suppleret med et rombisk mønster. Nålehuset er 65 mm langt. Fotos: Geert Brovad.

gribelige og den åndelige verden var sandsynligvis slet ikke til stede i palæo-eskimoernes kosmologi.

En række andre fund fra de første grønlændere giver yderligere glimt af et verdenssyn, der ligner det, som religionsforskere vil kalde animistisk, altså den opfattelse, at alt har et indre liv eller en sjæl - fra de mindste sten til de største himmellegemer - og at mennesket bl.a. gennem sine handlinger og sin materielle kultur kan kommunikere med fangstdyrene og sikre sig, at de villigt lader sig nedlægge gang på gang (Gulløv 1997b).

Der er enkelte træk i redskaberne, der kan tolkes som evidens for dette animistiske verdenssyn. Det gælder f.eks. Saqqaq-kulturens harpunhoveder, der jo også i fysisk forstand udgjorde kontakten mellem fanger og fangstdyr som sæl, hval eller hvalros. Disse harpunhoveder, der blev udskåret af tak eller hvalros-tand, viser former, der er hentet fra dyreverdenen (Grønnow 1997). Karakteristiske træk fra rensdyret og sandsynligvis fra islommen kan identificeres i designet (figur 7a). Her kommunikerer den palæo-eskimoiske fanger altså med sit byttedyrs sjæl, med 'virkemidler' hentet fra et landdyr og en havfugl, hvilket kan synes besynderligt. Men det er et fænomen, der etno-

grafisk kendes fra Alaska-eskimoernes verden (Fitzhugh og Kaplan 1982). Designet kan også tolkes mere 'amuletagtigt', således at fangeren gennem sit design påkalder sig og sit fangstvåben egenskaberne fra rensdyret – hurtighed og årvågenhed – og fra islommen – evnen til at flyve hurtigt og umærkeligt at transcende overgangen mellem luft og vand.

Ornamentikken på enkelte særlige genstande fra denne periode tyder også på, at palæo-eskimoerne opfattede deres materielle kultur som indeholdende sjæl. Der er fundet sager af ben og tak med den næsten simplest mulige form for ornamentik: en enkelt eller to indridsede, langsgående linjer. De findes især på nogle nålehylstre af hundeknogle (figur 7b), på nogle små 'amulet-beholdere' og mundingsstykker af rensdyrtak, formentligt til skindposer. Linjeornamentikken er også indridset i nogle ganske få fangstredskaber (Grønnow 2011). De nærmeste etnografiske paralleller kan igen hentes fra historisk tid i Alaska, hvor sådanne simple linjeornamenter var symboler på genstands-sjælens 'rygrad' eller livslinjer. Denne ornamentik udvikledes i den senere palæo-eskimoiske Dorset-kultur til meget avancerede skeletmønstre (Appelt 2004).

Dette er så langt, vi på det nuværende forskningsstade formår at trænge ind i en tid og rum meget fjern og særegen kosmologi, der måske nok i sine enkelte elementer kan fortolkes ved hjælp af paralleller til animistiske samfund, men som endnu blot fremtræder glimtvis i de 4500 år gamle fund. Vi mangler flere arkæologiske data, der mere direkte ville kunne berette om datidens åndelige verden. Vi kender f.eks. ikke til de tidlige palæo-eskimoers grave. Men den største udfordring ligger stadig i at udvikle teoretiske indfaldsvinkler og metoder, der sætter os i stand til i langt højere grad end hidtil at kunne aflæse og fortolke de mange signaler og symboler, der endnu skjuler sig i palæo-eskimoernes materielle kultur.

De tidlige eskimoiske kulturer udgør den hidtil længste sammenhængende bosættelsesperiode i Grønland – omtrent 2000 år. Men som i alle andre arktiske områder er det i årtusinderne derefter gentagne affolkninger og indvandring, der kommer til at præge kulturhistorien. Den seneste forskning viser, at flere indvandring til Grønland end hidtil antaget foregik ind i folketomme områder, og at de dermed blev udført af 'ægte pionerer', der medbragte deres materielle såvel som deres åndelige univers fra hjemegnene ind i det ukendte land. En af de mest bemærkelsesværdige af disse pionerindsatser stod de norrøne indvandrere for, da de omtrent tre og et halvt årtusinde efter de før-

ste palæo-eskimoer sejlede fra Island mod vest over Nordatlanten til Grønland.

3. Nyt land, nye udfordringer – nordboerne i Grønland

Da de første nordboer ankom fra Island til det sydlige Grønland i slutningen af 900-årene, blev de ikke mødt af ventende inuit. På dette tidspunkt var bosættelserne af de sidste palæo-eskimoer, Dorset-kulturen, begrænset til Thule-området i det nordlige Grønland – kontakter med nordboerne i syd var sandsynligvis meget sporadiske. Først med indvandringen af nye grupper, inuit eller Thule-kulturen, i løbet af 1200-årene intensiveredes kulturkontakterne. To meget forskellige verdenssyn skulle mødes i de kommende par århundreder: den mobile arktiske jægerbefolkning og de bofaste nordboer, som medbragte deres agerbrug og kosmologi, opbygget i deres skandinaviske 'homelands'.

Islandske sagaer beskriver, hvorledes den islandske bonde Erik den Røde tvunget af omstændighederne – han var dømt fredløs i Island – bosatte sig i Sydgrønland i året 985 (GHM I). Landet var ubeboet, og i modsætning til Island var der land nok at tage af. Erik tog til sig selv al jorden i den fjord, han kaldte Eriks Fjord, og han byggede sin gård Brattahlid på det bedste sted i fjorden. Hans rejsefæller tog de andre fjorde omkring Eriks Fjord, hvor de opførte deres gårde på gunstige steder.

Omkring år 1000 kom kristendommen til det lille grønlandske samfund. Budbringeren var Erik den Rødes søn Leif, der på opfordring af den norske konge Olaf Tryggvason vandt grønlænderne for kristendommen, og den første kirke i Grønland blev rejst af Erik den Rødes kone og Leifs mor Tjodhilde »et stykke væk fra huset« på Brattahlid (GHM I, 389).

Fortællingerne om Erik den Røde og den første kirke i Grønland blev skabt i Island i årene efter landnammet i det samme miljø, som Erik var rundet af, og de blev først nedskrevet næsten 200 år efter, at begivenhederne, de fortæller om, skulle have fundet sted. Fortællingerne afspejler, hvad tilhørerne i Island gerne ville høre, og de kan ikke betragtes som primære kilder til begivenhedernes forløb. De afspejler virkeligheden, som islændingene opfattede den, da sagaerne blev nedskrevet (Meulengracht Sørensen 1993, 25).

Hvordan kolonisterne opfattede begivenhedernes forløb er en helt anden historie, og den kan vi ikke læse os til, da de grønlandske nordboer næsten intet har efterladt på skrift. Her kan kun arkæologien hjælpe os

videre til en forståelse af, hvordan nordboerne opfattede og organiserede deres liv.

Landnammet i Grønland i slutningen af 900-årene forudsatte adgang til havgående skibe, som kun den islandske elite havde, og koloniseringen af Grønland var drevet af denne elite, der enten bekostede andres færd over Nordatlanten eller måske selv tog med. Incitamentet var nok i højere grad adgangen til den meget værdifulde hvalrostand end muligheden for at få mere land. Kolonisterne slog sig ned i et landskab, der umiddelbart mindede om det, de kom fra, og de organiserede landskabet som det, de kom fra. De var bønder og handelsfolk, og deres opfattelse af verden var heliocentrisk: Alt udgik fra et centrum, samfundet var hierarkisk, og bebyggelsen bestod af enkeltgårde, der lå spredt i 'lommer' i landskabet, alle i et afhængighedsforhold til central- eller storgården, hvor storbonden boede, og hvor samfundets fælles funktioner var samlet.

Den enkelte gård var centrum og udgangspunkt for livet i bygderne, alle aktiviteter udgik herfra. Gårdene, der var af græstørv og sten, blev opført på frodige, grønne plateauer, langs fjordene, i dalene langs el-

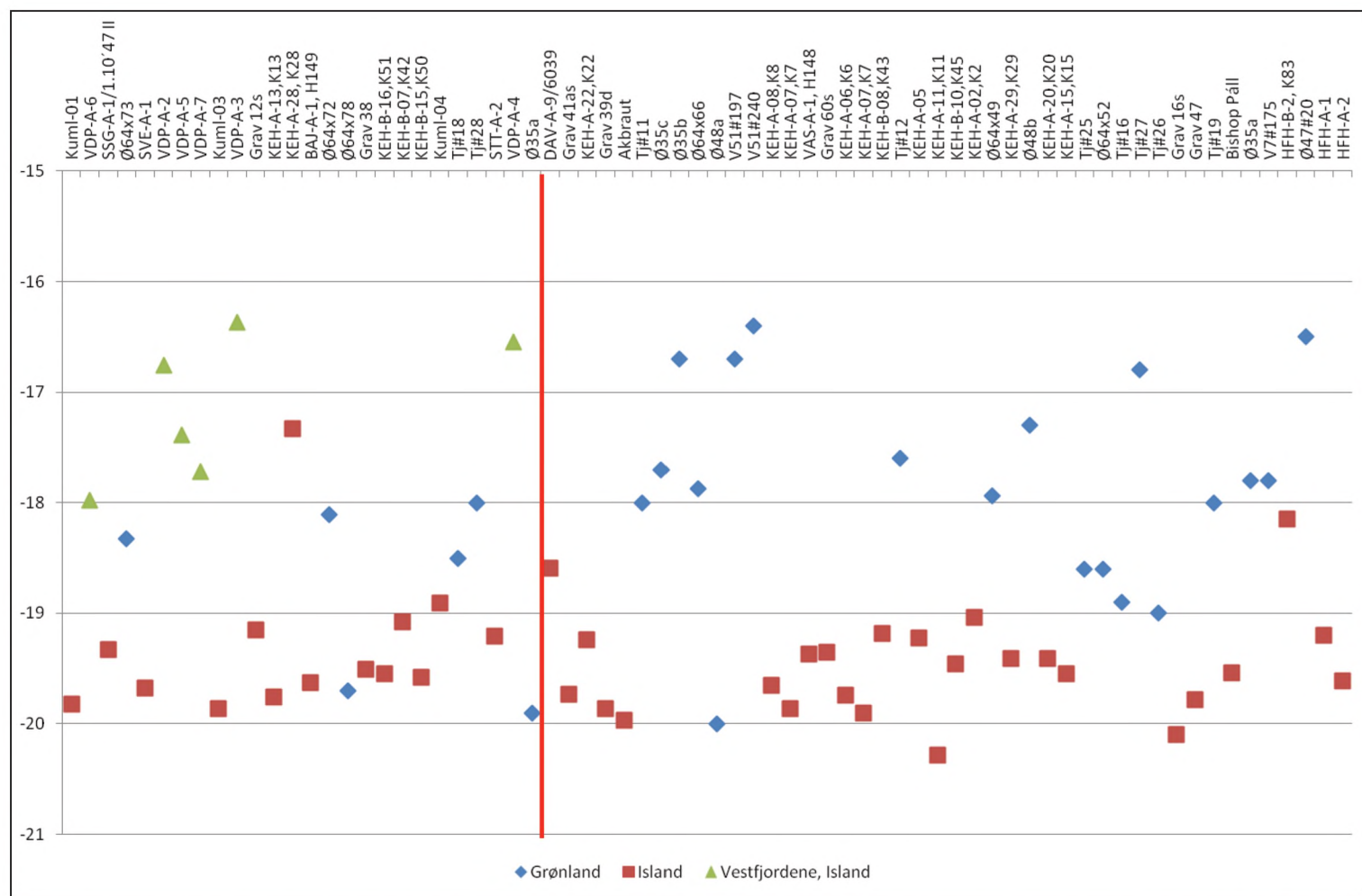
vene og ved søerne i højlandet. Antallet af huse, der var tilknyttet den enkelte gård, varierede efter gårdens sociale status. Også selve gården var organiseret efter det heliocentriske verdensbillede. Centralt på hjemmemarken eller indmarken lå tunet med gårdens vigtigste bygninger, boligen, stalden med tilhørende lade til de prestigefyldte køer og - på storgårdene - kirken omgivet af kirkegården, hvor forfædrene var blevet stedt til hvile. Mindre betydningsfulde huse lå spredt på den omgivende hjemmemark (figur 8). Pakhuset, hvor handelsvarerne blev samlet til forsendelse til Europa, lå ved kysten. Uden for hjemmemarken lå udmarken, hvor dyrene kunne gå frit omkring. Udmarken husede også sæterne, som blev benyttet til sommergræsning.

Bygderne og gårdene med deres indmarker og udmarker repræsenterede det velordnede, kulturen. Længere ude lå den farlige og ukontrollable natur, som nordboerne kaldte ubygderne. Her kunne uhyggelige ting ske, men naturen var også kilde til rigdom, og hvalros, som leverede den eftertragtede tand, var netop en del af naturen.

I Grønland findes hvalros fra Disko Bugt og nord-

FIGUR 8. Landnamsgård, ruingruppe Ø48, nær bispesædet Gardar i det nuværende Igaliku. Forrest i billedet ses ruinen af gårdens stald/lade-kompleks, midt i billedet er den totalt sammenfaldne bolig, og bagest, ved personerne, ses kirkeruinen. Foto: Jette Arneborg 2001.

FIGUR 9. De grønlandske nordboers diæt sammenlignet med samtidige islændinges diæt målt på skeletter, der er udgravet på kirkegårde i Grønland og Island. De grønlandske nordboer er markeret med blå diamanter, islændingene med røde firkanter, mens islændingene fra Vestfjordene i Nordvestisland er markeret med grønne trekkanter.

Den lodrette Y-akse angiver ^{13}C -værdier. Jo højere Y-værdi, desto større andel marin føde. Beregninger viser, at 100% terrestrisk kost ligger omkring -21‰ , mens 100% marin kost ligger på $-12,5\text{‰}$ (Arneborg et al. 2008). Tidslinjen går fra venstre til højre. Ældste prøve er fra Island og dateres til ca. 860, mens yngste prøve, ligeledes fra Island, dateres til ca. 1250 (Sveinbjörnsdóttir et al. 2010). Den lodrette røde linje angiver ca. år 1000.

Bortset fra prøverne fra Vestfjordene, hvor kosten allerede i vikingetiden overvejende stammede fra havet, levede islændingene primært af deres landbrug, mens kolonisterne i Grønland meget hurtigt synes at have skiftet over til en mere marint baseret kost. Enkelte grønlandske prøver er identiske med samtidige islandske prøver, og de kan stamme fra islandske immigranter, der døde umiddelbart efter ankomsten til Grønland (Sveinbjörnsdóttir et al. 2010, Arneborg et al. 2012).

på, og allerede i de ældste affaldslag i nordbogårdernes møddinger er der fundet kraniedele og småstykker af hvalrostand, som viser, at hvalrosfangsten indgik i nordboernes økonomiske strategi fra kolonisationens første tid (f.eks. McGovern *et al.* 1996; Enghof 2003, 39f; McGovern og Pálssdóttir 2007). Hvalrosfangsten foregik på de årlige rejser nordpå. I en af de ganske få skriftlige optegnelser, vi har, omtales de nordlige fangstfelter som Nordsetur (GHM III, 239ff). De ubebyggede fangstområder var af stor økonomisk betydning for nordboerne og synes efterhånden at være inddraget i den civiliserede, velordnede verden. Den opfattelse understøttes af en anden kilde, der

meddeler, at nordboerne, efter at de i 1261 havde underkastet sig den norske konge, accepterede at betale bøder til kongen for forbrydelser, der fandt sted i ubygderne mod nord (GHM II, 779).

Kolonisterne havde en klar fornemmelse af, hvordan en nordisk gård skulle se ud og organiseres. Gårdens formåen afspejlede ejerens sociale placering, og idealet synes snarere at have været en fordums norsk/skandinavisk gård end en samtidig - og måske for Grønland mere realistisk - islandske. Huse eller haller ved storgårdene, der alene har været benyttet til gæstebud, viser, hvor vigtigt det var for bønderne at kunne beværte gæster på storlåt vis. Da Rig (alias gu-

den Heimdal) i eddadigtet RígsPula besøgte trællefamilien, beværtedes han med dårligt brød og suppe. Hos bonden var menuen kalv og hos storbonden hvedebrød, flæsk og vin (denstordanske.dk/Nordisk_Mytologi/Eddadigtning/RígsPula).

Idealet var grise og kreaturer, og med sig i skibene havde kolonisterne da også både køer og grise, men desuden var får, geder, heste, hunde og katte klar til at opbygge det, der for en nordbo var en rigtig nordskandinavisk gård med grise, græsgange, mejeri- og uldproduktion til forarbejdning af klæde. Om det var den overvældende mængde sæler, der var lette at fange, eller vanskeligheder med at realisere idealgården på grund af de klimatiske forhold i Grønland, er uvist, men både analyser af dyreknoglefund fra nordbogårdernes møddinger (McGovern 1985) og isotopanalyser af nordboernes egne knogler (Arneborg *et al.* 1999; 2008; 2012) viser, at den omgivende virkelige verden snart trængte sig på. Nordboerne tilpassede sig de nye forhold. Grisene forsvandt i løbet af 1200-årene, og det marine indslag i den daglige kost fik større og større betydning, om end der er store forskelle. Nogle, formentlig eliten, fik stadig en stor andel af deres kost fra landjorden (figur 9).

Sælerne, nordboerne fangede, var primært de migrerende grønlandssæler, som passerede bygdeområderne på forårs- og efterårstræk (Ogilvie *et al.* 2009). Trods den stigende afhængighed af fangsten på yderkysten fastholdt nordboerne bosætningen i de indre fjordområder, der var mest gunstige for det traditionelle græsbrug og kreaturhold. Skriftlige kilder antyder, at fangstrettighederne var fordelt efter ejerskabet til jorden. Eliten, der ejede det meste af jorden, fastholdt på den måde rettighederne til alle ressourcer. I sidste halvdel af 1400-årene, mod slutningen af bosætningen, bestod diæten for nogle nordboer af op til 80% marin kost (Arneborg *et al.* 1999; 2012), men trods denne store afhængighed af de marine ressourcer ændrede bosætningsmønsteret sig ikke. Faktisk ses en tendens til koncentration af bosætningen længst inde i fjordene, hvor de bedste græsgange fandtes, mens mere kystnære gårde tættere på yderkystens fangstfelter blev nedlagt.

Bosætningen i Grønland fandt sted i en brydningstid. Gamle hedenske traditioner stod for fald til fordel for den sejrende Kristus. Hvor dybt kristendommen havde forankret sig i immigranternes sjæle, er umuligt at vurdere, men at de bragte kristendommen med sig til Grønland, bevidnes af kirkebygningerne, der blev rejst på tunet tæt op ad gårdenes boliger. I alt er der indtil nu registreret seks små land-

FIGUR 10. Kirke i Hvalseyfjorden i nordboernes Østerbygd. Opført efter midten af 1200-årene. Foto: Jette Arneborg 2004.

namskirker i Østerbygden, som formentlig har været i funktion før årtusindeskiftet, altså før Olav Tryggvasons og Leif den Lykkelige angivelige mission i Grønland.

De ældste kirkebygninger var små, og ganske i tråd med nordboernes heliocentriske verdensbillede var de omgivet af cirkulære gravpladser. Begravelserne var koncentreret tæt omkring selve kirken, og markeringer af gravene på overfladen betød, at gravene blev respekteret og ikke forstyrret af senere begravelser.

Kirkerne blev opført af bønderne og ejet af disse. De ældste kirker og kirkegårde må betragtes som familiekirker, der betjente bonden - kirkeejeren - hans familie og dem, der var knyttet til familien. Med tiden blev flere af familiekirkerne taget ud af drift, mens andre udviklede sig til at blive offentlige sognekirker, der betjente de omkringliggende gårde. Centeret blev fastholdt, det samme blev nærheden mellem bolig og kirke, og formentlig lykkedes det kirkeejerne at fastholde ejerskabet og dermed kirkens indtægter, trods modstand fra den organiserede romerske kirke. I Grønland var denne repræsenteret ved de bisper, som ærkebispens i Nidaros sendte til det grønlandske bispesæde på gården Gardar i den norrøne Østerbygd. Kirkerne, der efterfulgte landnamskirkerne, fulgte skandinavisk mønster (figur 10). Det samme gjorde kirkegårdene, der blev større og firesidede. Holdningen til de begravede ændredes ligeledes, og grave, der blev ødelagt af senere begravelser, blev nu mere reglen end undtagelsen.

FIGUR 11. Klædedragter fundet på kirkegården på Herjolfsnæs, i dag Ikigaa. Dragterne er kulstof 14-daterede til 1300-årene, og snittet følger fuldstændig samtidig europæisk mode. De grønlandske nordboer følte sig helt klart som inkluderede i den europæiske kristne kulturkreds. Foto: Nationalmuseet.

Med kolonisationen i Grønland bevægede de islandske kolonister sig ikke væk fra den kendte, velordnede verden. Kolonisterne flyttede grænser og inddrog Grønland i deres civilisation. Men bosætningen skulle ikke vare ved. Omkring 1500 lå bygderne og gårdene øde hen. Hvalrostanden, der var en værdifuld handelsvare i vikingetiden, mistede værdi på de europæiske markeder i løbet af middelalderen (Roesdahl 1995), og den risikofyldte sejlads til Grønland var ikke længere givtig for de europæiske købmænd. De blev væk – til stor skade for de grønlandske bønder, der var afhængige af vigtige importvarer som jern, og dette ramte ikke kun grønlænderne på økonomien. Kulturkontakterne var vigtige for identitetsfølelsen og opfattelsen af at tilhøre og være inkluderet i den nordeuropæiske kristne kultur (figur 11). Samtidig betød de forværrede klimatiske forhold, at det blev vanskeligere og vanskeligere at opretholde det identitetsskabende landbrug, som var samfundets socioøkonomiske grundlag.

De næste århundreder var der blot mere eller mindre sporadisk kontakt mellem Grønland og Europa. Først i 1600-årene medførte den accelererende hvalfangstaktivitet, at der etableredes mere regelmæssige kontakter til Europa. I 1721 fik Hans Egede kongebrev fra Frederik den 4. til at missionere på Grønland, og hermed trådte Grønland ind i en ny fase som dansk

koloni. Samme år rejste Egede med sin kone og fire børn til Grønland. Det blev på ny et møde mellem to meget forskellige verdensopfattelser.

4. En rejse i inuits mentale landskab i 1700-tallet

Den 28. [februar 1742] imod Middag kom tre Slæder fra Grønne-Eylænder, de spurde om det var sandt som en stor Angekok havde sagt ude ved Hvalfisk-Eylænderne, at da han for nogle Dage siden havde været i Himmelen, og der talt med Maanen, som sagde at Verden skulle forgaae i Sommer, thi den eene Stolpe som Verden hviler paa, er nu saa Raaden at de kand pille den, han havde et stykke gammel Træ til Prøve med sig af den samme, og derfor var de nu kommen til mig for at forhøre, thi deres Fruentimmer vare gandske bange og ventet paa svar, jeg sagde at det var stor Løgn, thi Jorden hviler ikke paa Stolper, men GUD alleene opholder heele Verden, de drog derpaa Glad og Fornøyet bort (Egede 1939 [1744], 8of).

Således gengiver Hans Egedes søn Niels, hvordan inuit opfattede verdens opbygning, og det fremgår tydeligt, at det er en anden opfattelse af verden end hans

egen, han bliver konfronteret med og må afvise som løgn. Han opholdt sig dengang i Christianshåb – den nyoprettede missionsstation i Disko Bugt, som broderen Poul Egede havde anlagt i 1734. Citatet giver imidlertid et af de tidligste nedskrevne glimt ind til det antropocentriske verdensbillede, som står i skarp modsætning til Niels Egedes heliocentriske og gudskabte. Menneske og samfund er i centrum, og det handler for inuit om hele tiden at være i dialog med omverdenen for dels at kunne give, dels at kunne modtage naturens erkendtligheder. Redskaberne til denne vekselvirkning var udførelsen af riter og overholdelsen af tabu, så den antropocentriske verden er i balance.

Tørvehuset med dets træværk og bærende stolper er modellen for kosmos. Huset blev repareret og forsynet med ny taglægning hvert efterår til permanent ophold om vinteren. Om foråret, når man flyttede i telt som optakt til sommerens rejseliv, blev taget brudt ned til udluftning af husrummet. Måske skete der noget tilsvarende med stjernehimlens tag, når både dén og månen forsvandt ud af syne, i og med at de lyse nætter fik overtaget – hvad citatet ovenfor også kan udtrykke.

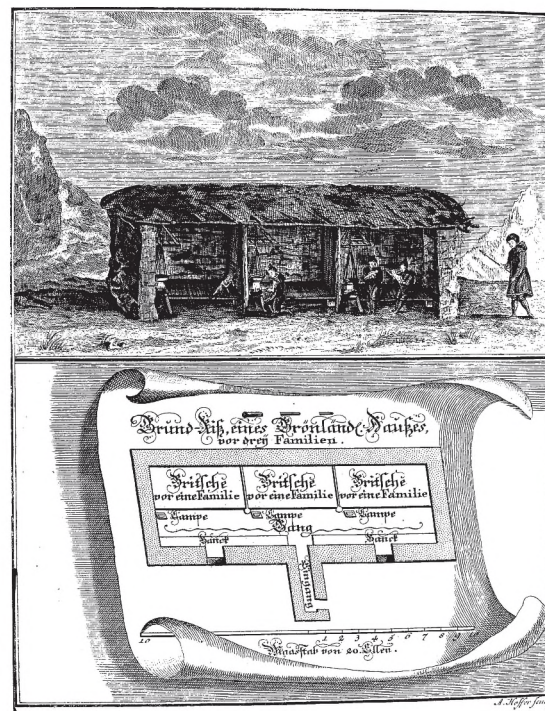
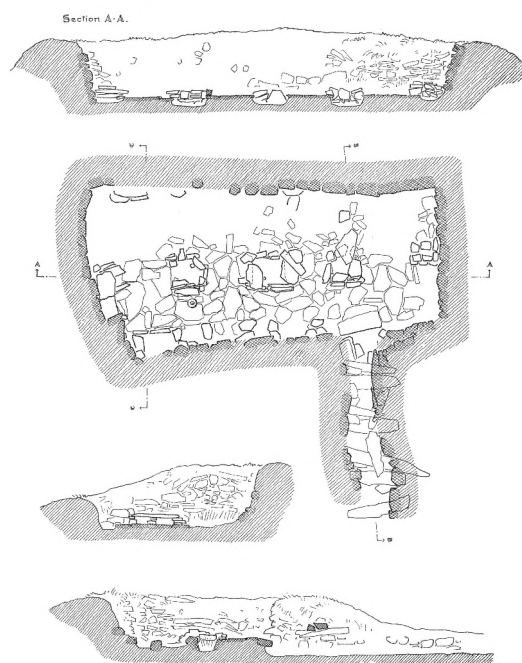
Huset er verdens centrum, hvor end det rejses. Den grønlandske glose *taqqama* betyder ‘ude’, når man er inde, og ‘inde’, når man er ude, mens den verden, man overskuer med sine øjne uden for huset, er *silá*. Husets placering er gerne retvendt i overensstemmelse med orienteringen i rum, så husgangen vender ud mod havet (Fortescue 1988). Bagsiden af huset, landsiden, behøver man ikke vogte, den er blind. Her

må den tabuerede kvinde lappe sin mands kajak, hvis ikke han kan få plads til den inden døre, og de klæder, hun har båret under dødstabu, skal kasseres bag huset, indgnedet i dryptran fra spækklampen – et effektivt skræmmemiddel – og yderligere sikres med sten for at de ikke skal flyve bort med vinden og forvolde ukontrollerbar skade. Rester af knogler, man har forarbejdet til redskaber, skal smides ud bag huset i modsætning til de hele knogler af sælerne, der smides i havet. Oftest må den døde ikke bæres ud gennem husgangen – sælernes vej ind i huset – men skal ud gennem et af vinduerne eller gennem ventilationshullet eller bagud under sommerteltets dug, som det blev iagttaget af Hans Egede i 1724 (Egede 1925 [1737]).

Huset opfattet som mikrokosmos – et almindeligt fænomen verden rundt – er også et makrokosmos af menneskekroppen med sin ‘næse’, som er tagets ventilationshul, og sin husgang, den nedre indgang til kroppens indre, husrummet, der identificeres med kvindens moderliv – det mørke indre, der varmes, oplyses og næres af spækklampen. Det er også centrum i inuits tredelte verden. De to andre dele var himmelen, hvor de afdøde fandt føde fra rener og andre landdyr, og havet, hvor der var god jagt på havets pattedyr.

Vinterhuset, som ligger ved kysten, er det konkrete holdepunkt for alle forestillinger, idet kystboeren defineres som det rigtige menneske. Andre væsener øges i størrelse, jo længere væk fra kysten de befinder sig. Og midt i denne verden ligger kysten eller stranden, omkring hvis linje verden balancerer. Denne linje bliver bredere, når vinterisen flytter grænsen ud i ha-

FIGUR 12a og b. Opmåling af et udgravet fælleshus fra 1700-tallet i Disko Bugt (tv). Tegning Erik Holtved. Rekonstruktion af et fælleshus fra Nuuk-regionen (th). Opmålt af den tyske brødremissionshistoriker David Cranz i 1760'erne.

vet, hvilket ikke gælder for landets snedækkede dybe indre, hvor menneskene ikke frivilligt kommer.

Hvordan en sådan kosmologi viser sig i den arkæologiske kontekst, er afhængigt af det semantiske felt, vi inddrager som vor reference, dvs. om vi befinder os i boligens mikrokosmos eller i det omgivende landskabs makrokosmos. Her har vi både strukturen, genstanden og anlægget at gå ud fra. Vi kan i analytisk henseende gøre brug af analogien og af den direkte historiske eller kildemæssige sammenligning for at få viden om adfærd og begivenheder i inuits verden.

Arkæologiske undersøgelser har vist, at tørvehusetets størrelse langs den grønlandske vestkyst i løbet af 1700-tallet ændrede sig fra små boliger for en eller to familier til store boliger for mange mennesker (figur 12a og b). Med brug af den direkte adgang til historiske kilder er det muligt at forklare og forstå aktiviteterne i 1700-tallets store vestgrønlandske fælleshus.

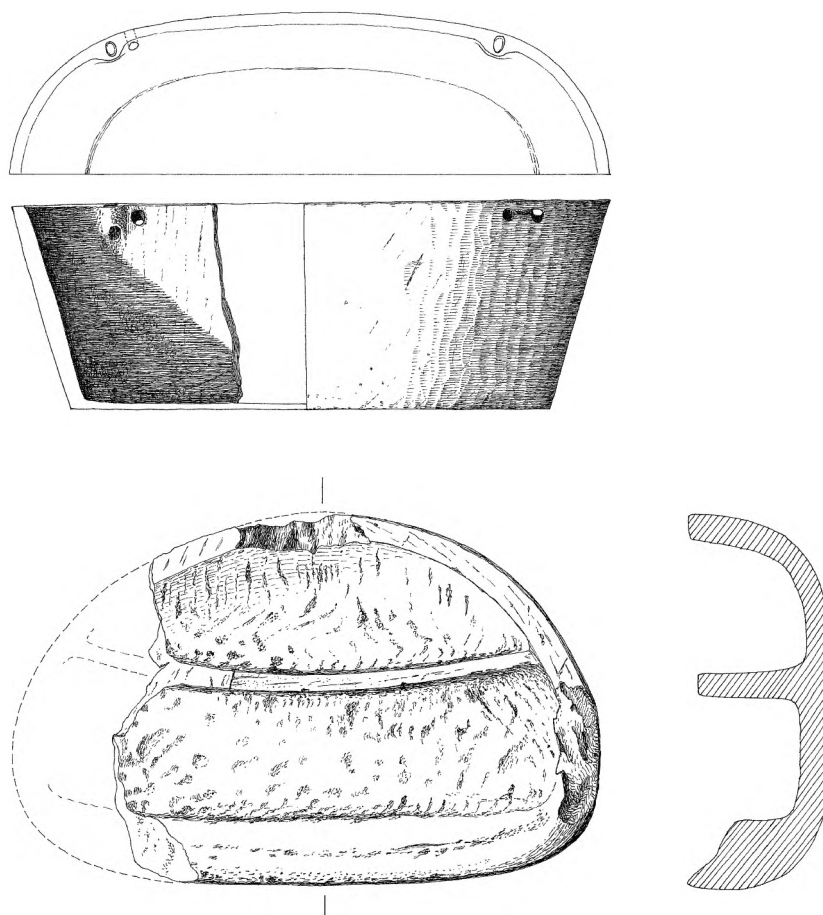
Øjenvidneberetninger fra europæiske opdagelsesrejsende i 1600-tallet fortæller om nedgravede boliger af form som en jordkælder eller afrundet bageovn. Af de omhyggelige breddegradsangivelser i logbøgerne fremgår det, at boligerne syd for polarcirklen var opført af træ, der i øvrigt fandtes opskyllet på skær og øer i en sådan mængde, at man formodede, at der i landets indre voksede store skove. Boligerne nord for polarcirklen var derimod konstrueret med udstrakt brug af hvalknogler og ribben. Grænsen mellem de to typer byggemateriale, man har iagttaget, ligger i den egn, hvor den store bestand af bardehvaler, særligt grønlandshvalen, overvintrede. Syd for var der åbent vand hele året med sibirisk drivtømmer, og nord for lå den faste vinteris. Herfra udgik den lokale grønlandske hvalfangst i det tidlige forår, inden isen brød op, og hertil søgte de europæiske hvalfangere for at tuskhandle, inden hvalfangsten kunne gå i gang.

Dette var scenariet i Vestgrønland omkring 1700, og grønlænderne, som længe havde rejst til denne egn for at deltage i hvalfangsten, kom nu også i stigende antal fra syd for at tuskhandle. Med sig havde de skindvarer – især ræveskind var efterspurgt af europæerne – og lamper og gryder udskåret af kystens bedste fedtsten, som endnu i dag kan brydes flere steder i den store Godthåbsfjord, hvor nordboernes Vesterbygd lå (figur 13a og b) (Toft et al. 2010). Sydgrønlænderne fortsatte op til Disko Bugt, hvor nederlændernes hvalfangst primært fandt sted, og hvor der var gode overvintringspladser, især ved den store Isfjord med sine rige fangstmuligheder.

En af de vigtigste lokale varer, man rejste efter, var hvalbarden, som kunne forarbejdes og sammenbin-

des til fiskeliner af betragtelig længde – flere hundrede meter, oplyser kilderne. Disse liner var grundlaget for et udbytterigt fiskeri, der kunne sikre overlevelse i det sydligste Grønland, når depoterne fra efterårets fangst var tømte. Arkæologien viser, at mere end en tredjedel af det samlede jagt- og fangstudstyr fra området har fundet anvendelse i forbindelse med fiskeri, i modsætning til vestkystens nordligere egne, hvor andelen blot er 5%.

Netop den tid, der her er tale om, var præget af et usædvanligt klima, der går under betegnelsen Den lille Istid, og som påvirkede hele den nordlige hemisfære. Isen var overalt i fremmarch, gletsjerne skød frem, og tidligere isfrie jagtmarker var nu dækket med is, som det beskrives i samtidige grønlandske kilder. Disse forhold medførte et stigende pres på de levende ressourcer, hvis udnyttelse ifølge traditionelle brugsetlige regler kun kunne finde sted, såfremt ingen havde hævd på dem. Sådanne hævdvundne rettigheder,

FIGUR 13a og b. Kogekar, længde 35 cm (øverst), og lampe, længde 31 cm (nederst), begge af fedtsten og fundet i 1700-tallets Nuuk-region med Grønlands bedste fedtsten. De færdige produkter blev også bragt nordpå og udvekslet med rensdyrskind og hvalbarde. Tegninger: H.C. Gulløv.

som også omfattede tilladelse til at rejse vinterhuse, mødte sydgrønlønderne på deres handelsrejser nordpå. Når en ledig plads var blevet udpeget for dem af de lokale, opførtes huset af drivtræ i en sådan størrelse, at hele rejseholdet kunne bo under samme tag. Op til 40 personer kunne boligen rumme, hvilket var et par konebådsbesætninger samt medfølgende kajakfangere. Sådan blev det grønlandske fælleshus til, og denne praktiske boligform bredte sig i 1700-tallet til store dele af Sydgrønland (Gulløv 1997a).

Den traditionelle bopladsstruktur med to til tre vinterboliger og et tilhørende mands- eller festhus med cirkulær grundplan, det såkaldte *qassi*, var endnu normen i 1600-tallet. Hundrede år senere oplystes det, at nogle familier fra Sydgrønland hvert andet år tog nordpå til hvalfangsten og handelen, hvor fælleshuset benyttedes til overvintring inden hjemrejsen. Der foreligger imidlertid ingen europæiske iagttagelser fra den koloniserede vestkyst, som beskriver festhuset, kun erindringen om dets funktion og form er anført i kildematerialet. I 1770'erne koloniseredes Sydgrønland med anlæggelse af handels- og missionsstationer, og rejserne nordpå ophørte. Men blot en snes år inden havde festhusene været i brug sydpå. Det fremgår af udgravninger af festhuse, hvor der er fundet nederlandske glasperler af en type, som først blev introduceret i århundredets midte (Jensen *et al.* 2011).

Glasperler havde tidligt været eftertragtet som prydding på krop og klæder. På den måde fandt de også anvendelse i forbindelse med de sæsonbestemte ceremonier i festhuset, hvor den gode fangst og handel kunne markeres – blandt havets dyr var især hvalen omgivet med respekt, da den yndede smukke ting og klæder, men afskyede urenlighed.

Således har arkæologien kunnet løfte noget af sløret for den sociale og religiøse funktion af et af inuitkulturens mest betydende anlæg, der var i brug langt op i kolonitiden. Men de funktioner, som festhuset var ramme om, ophørte ikke, når de rejsende tog nordpå til hvalfangsten. De religiøse og de dermed forbundne sociale aktiviteter fandt nu sted i fælleshuset, hvorfra missionærer og andre besøgende har kunnet berette om åndemaningsseancer, vinterfester for Havets Moder og lampeslukningslege med konebytning, som for alvor satte skred i fordømmelsen af inuits adfærd.

Udgravede tomter efter de nordligt beliggende fælleshuse har i enkelte tilfælde vist sig at indeholde 60% europæiske genstande ud af det samlede arkæologiske materiale – et forhold, som klart adskiller dem fra andre af kolonitidens undersøgte fælleshuse, hvor

europæiske genstande udgør mellem 5 og 15%. En sådan overvægt af fremmede sager, hvor glasperler kan optræde i et betragteligt antal sammen med kobbergryder og filthatte, udtrykker den overflod og prestige, som kun samfundets nøglefigurer kunne omgive sig med, og disse nøglefigurer udpeges i kilderne som åndemanagerne.

Den intense rejseaktivitet, som hvalfangsten forårsagede, og som tilstedeværelsen af de nye nederlandske handelspartnere gjorde attraktiv, foregik langs balancelinjen i makrokosmos og introducerede en ny bopladstype, hvor alle sociale og religiøse aktiviteter nu blev samlet under ét tag, fælleshusets. I dette mikrokosmos skulle verdens balance opretholdes (Gulløv 1988).

5. Inuit og nordboer – to verdener

De fire foregående billeder er eksempler på, hvordan inuit og nordboer til forskellig tid og sted altid har søgt at organisere og skabe en kosmologi, som gjorde deres omgivende verden forståelig og sikker. De afspejler helt grundlæggende forskelle på de to befolkningers mentale verdener. Nordboernes landbrugs-samfund, hvad enten det var i Norden eller på Grønland, rummede et system af religiøse institutioner, som de opbyggede deres samfund omkring. Eksemplerne i form af det førkristne rituelle landskab omkring vikingetidens storgårdskompleks ved Tissø eller det sakrale stednavnemiljø omkring Storsjön i Jämtland afspejler denne meget stringente organisering af vikingetidens mentale førkristne landskaber. Billedet af nordboerne på Grønland repræsenterer en fuldstændig identisk situation, hvor det nu blot er den kristne kirke, som danner samfundets centrale institution.

Det er karakteristisk, at nordboebefolkningen på trods af flere hundrede års bosættelse på Grønland fastholdt det kosmologiske billede, som de medbragte omkring år 1000. Et verdensbillede bygget op omkring deres religiøse institutioner, den førkristne religion eller den kristne kirke, og som de under rejser nødvendigvis måtte medbringe. I modsætning hertil står kosmologien hos de mobile inuit – og her også den samiske befolkning i vikingetidens Jämtland – hvor det er selve landskabet, som udgør deres religiøse institution. For inuit og samer er landskabet således besjælet. Mens nordboerne altid rejser *med* deres mentale institutioner, så rejser inuit *i* deres mentale verden. Det har naturligvis også betydet, at inuit og nordboer har haft divergerende opfattelser af hinan-

den. Både i Norden og på Grønland anså nordboerne inuit og samer for nærmest at være trolde, idet de konstant befandt sig uden for nordboernes kontrollerede og ordnede verden. Modsat opfattede både inuit og samer formentlig nordboerne som en positiv ressource, idet de fungerede som handels- og udvekslingspartnere. Nordboerne var af naturlige årsager integreret i inuits mentale verden, idet de jo bogstaveligt talt beboede deres landskab. For nordboerne var det samme imidlertid ikke tilfældet, fordi inuit ikke indgik i deres institutioner.

På Grønland viser arkæologien og historien den enorme tidsmæssige dybde, som danner fundamentet for inuits og nordboernes forskellige verdensbilleder. Generationer har været med til at forme disse to mentale verdener, som på hver sin måde udgjorde menneskenes holdepunkt i tilværelsen.

Litteraturliste

- Appelt, M. 2004: De sidste Dorsetfolk, i Gulløv, H.C. (red.): *Grønlands Forhistorie*, pp. 177-200. Gyldendal. København.
- Arneborg, J., Heinemeier, J., Lynnerup, N., Nielsen, H.L., Rud, N. & Sveinbjörnsdóttir, Á.E. 1999: Change of Diet of the Greenland Vikings Determined from Stable Carbon Isotope Analysis and ¹⁴C Dating of Their Bones. *Radiocarbon* 41 (2), pp. 157-168. Tuscon.
- Arneborg, J., Heinemeier, J. & Lynnerup, N. 2008: »... Husk at folk lever af flere ting end bare af brød«. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2008, pp. 149-160. København.
- Arneborg, J.; Heinemeier, J. & Lynnerup, N. (eds.) 2012 (1 tryk): *Norse Greenland Dietary Economy*. Journal of the North Atlantic. Steuben/Maine.
- Buchwald, V. F. 2008: *Iron, steel and cast iron before Bessemer*. Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filosofiske Skrifter 32, pp. 1-598.
- Egede, N. 1939: *Tredje Continuation Af Relationerne Betreffende Den Grønlandske Missions Tilstand Og Beskaffenhed, Forfattet i Form af en Journal Fra Anno 1739 til 1743*. Meddelelser om Grønland, bd. 120, pp. 125-206. København.
- Egede, H. 1925: *Relationer fra Grønland 1721-36*. Meddelelser om Grønland 54, pp. 1-304. København.
- Enghoff, I.B. 2003: *Hunting, fishing and animal husbandry at The farm Beneath The Sand, Western Settlement. An archaeozoological analysis of a Norse farm in the Western Settlement*. Meddelelser om Grønland/Monographs on Greenland 328. Man & Society 28, pp. 1-104. Copenhagen.
- Fitzhugh, W.W. & Kaplan, S.A. 1982: *Inua. Spirit World of the Bering Sea Eskimo*. The National Museum of Natural History. Washington D.C. Smithsonian Institution Press.
- Fortescue, M. 1988: *Eskimo orientation systems*. Meddelelser om Grønland/Monographs on Greenland 261. Man & Society 11, pp 1-30. Copenhagen.
- GHM I - III: *Grønlands Historiske Mindesmærker I - III* 1838-45: Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab. Kjøbenhavn.
- Grønnow, B. 1994: Qeqertasussuk - The Archaeology of a Frozen Saqqaq Site in Disko Bugt, West Greenland, i Morrison, D. & Pilon, J.-L. (eds.): *Threads of Arctic Prehistory: Papers in honour of William E. Taylor, Jr.* Archaeological Survey of Canada, Mercury Series, Paper 149, pp. 197-238. Canadian Museum of Civilization. Quebec.
- Grønnow, B. 1997: The Saqqaq Harpoon: An Analysis of Early Paleo-Eskimo Harpoon Heads from Qeqertasussuk, West Greenland, i Gilberg, R. and Gulløv, H.C. (eds.): *Fifty Years of Arctic Research. Anthropological Studies from Greenland to Siberia*. Publications of the National Museum, Ethnographical Series 18, pp. 119-130. Copenhagen.
- Grønnow, B. 2011: De første jægere i Arktis - en rekonstruktion af Saqqaq-kulturens fangstredskaber. *Tidskriftet Grønland* 3, pp. 180-199. København.
- Grønnow, B. & Jensen, J.F. 2003: *The Northernmost Ruins of the Globe: Eigil Knuth's Archaeological Investigations in Peary Land and Adjacent Areas of High Arctic Greenland*. Meddelelser om Grønland/Monographs on Greenland 329. Man & Society 29, pp. 1-404. Copenhagen.
- Gulløv, H.C. 1988: Where is the Greenlandic *qassi*? - a study of settlement structures. *Folk. Journal of the Danish Ethnographic Society*, bd. 30, pp. 181-200. Copenhagen.
- Gulløv, H.C. 1997a: *From Middle Ages to Colonial Times. Archaeological and ethnohistorical studies of the Thule culture in South West Greenland 1300-1800 AD*. Meddelelser om Grønland/Monographs on Greenland 312. Man & Society 23, pp. 1-501. Copenhagen.
- Gulløv, H.C. 1997b: The Soul of the Prey, i Gilberg, R. and Gulløv, H.C. (eds.): *Fifty Years of Arctic Research: Anthropological Studies from Greenland to Siberia*. Publications of the National Museum, Ethnographical Series 18, pp. 131-140. Copenhagen.
- Gulløv, H.C., Andreasen, C., Grønnow, B., Jensen, J.F., Appelt, M., Arneborg, J. & Berglund, J. 2004: *Grønlands Forhistorie*. Gyldendal. København.
- Hildebrandt, M. 1989: Frösö kyrka på hednisk grund. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd*, 2 järnålder - medeltid, pp. 153-166. Uddevalla.
- Jensen, E.L., Raahauge, K. & Gulløv, H.C. 2011: *Cultural Encounters at Cape Farewell. The East Greenlandic Immigrants and the German Moravian Mission in the 19th Century*. Meddelelser om Grønland/Monographs on Greenland 348. Man & Society 38, pp. 1-339. Copenhagen.
- Jensen, J.F. 2006: *The Stone Age of Qeqertarsuup Tunua (Disko Bugt). A Regional Analysis of the Saqqaq and Dorset Cultures of Central West Greenland*. Meddelelser om Grønland/Monographs on Greenland 336. Man & Society 32, pp. 1-272. Copenhagen.
- Jørgensen, L. 2009: Pre-Christian cult at aristocratic residences and settlement complexes in southern Scandinavia in the 3rd-10th centuries AD, i von Freeden, U.; Friesinger, H. & Wamers, E. (Hrsg.): *Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in*

- Mittel- und Nordeuropa*. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Band 12, pp. 329-354. Frankfurt.
- Magnell, O. & Iregren, E. 2010: Veitstu hvé blóta skal? The Old Norse blót in the light of osteological remains from Frösö Church, Jämtland, Sweden. *Current Swedish Archaeology* Vol. 18, pp. 223-250. Lund.
- McGovern, T.H. 1985: Contributions to the Paleoecology of Norse Greenland. *Acta Archaeologica* 54, 1983, pp. 73-122. Copenhagen.
- McGovern, T.H.; Amorosi, T.; Perdikaris, S. & Woollett, J. 1996: Vertebrate Zooarchaeology of Sandnes V51: Economic Change at a Chieftain's Farm. *Arctic Anthropology* 33(2), pp. 94-121. The University of Wisconsin Press. Madison.
- McGovern, T.H. & Pálsdóttir, A. 2007: Bone Remains, i Edvardsson, R. (ed.): *Archaeological Excavations at Qassiar-suk 2005-2006*. <http://www.nabohome.org/publications/fieldreports/BrattahlidE29NFieldReport07.pdf> besøgt 27-03-2012
- Meldgaard, M. 2004: *Ancient Harp Seal Hunters of Disko Bay. Subsistence and Settlement at the Saqqaq Culture Site Qegertasusuk (2400-1400 BC), West Greenland*. Meddelelser om Grønland/Monographs on Greenland 330. Man & Society 30, pp. 1-189. Copenhagen.
- Meulengracht Sørensen, P. 1993: *Fortælling og Ære*. Aarhus Universitets Forlag. Århus.
- Näsström, B.-M. 1996: Offerlunden under Frösö kyrka, i Brink, S. (red.): *Jämtlands kristnande*. Projektet Sveriges kristnande, 4, pp. 65-85. Uppsala.
- Näsström, Britt-Mari 2002: *Blot. Tro och offer i det förkristna Norden*. Nordstedts Akademiska Förlag. Stockholm.
- Odgaard, U. 2010: Feeding the Fire in the Circumpolar Hearths, i Westerdal, C. (ed.): *A Circumpolar Reappraisal: The Legacy of Guttorm Gjessing (1906-1979)*, pp. 225-239. BAR International Series 2154. Oxford.
- Ogilvie, A.E.J., Woollett, J.M., Smiarowski, K., Arneborg, J., Troelstra, S., Kuijpers, A., Pálsdóttir, A. & McGovern, T.H. 2009: Seals and sea ice in Medieval Greenland. *Journal of the North Atlantic* vol. 2, pp. 60-80. Steuben/Maine.
- Rasmussen, M., Li, Y., Lindgren, S., Pedersen, J.S., Albrechtsen, A., Molkte, I., Metspalu, M., Metspalu, E., Kivisild, T., Gupta, R., Bertalan, M., Nielsen, K., Gilbert, T.P.M., Wang, Y., Raghavan, M., Campos, P.F., Kamp, H.M., Wilson, A.S., Gledhill, A., Tridico, S., Bunce, M., Lorenzen, E.D., Binladen, J., Guo, X., Zhao, J., Zhang, X., Zhang, H., Li, Z., Chen, M., Orlando, L., Kristiansen, K., Bak, M., Tommerup, N., Bendixen, C., Pierre, T.L., Grønnow, B., Meldgaard, M., Andreasen, C., Fedorova, S., Osipova, L.P., Highham, T.F.G., Ramsey, C.B., Hansen, T.O., Nielsen, F.C., Crawford, M.H., Brunak, S., Sicheritz-Pontén, T., Villems, R., Nielsen, R., Krogh, A., Wang, J. & Willerslev, E. 2010: Ancient human genome sequence of an extinct Palaeo-Eskimo. *Nature*, Vol. 463, Issue no. 7282, 11 February 2010, pp. 757-762.
- Roesdahl, E. 1995: *Hvalrostand elfenben og nordboerne i Grønland*. Odense Universitetsforlag. Odense.
- Sveinbjörnsdóttir, Á.E., Heinemeier, J., Arneborg, J., Lynnerup, N., Ólafsson, G. & Zoëga, G. 2010: Dietary Reconstruction and Reservoir Correction of 14C Dates on Bones from Pagan and Early Christian Graves in Iceland. *Radiocarbon* 52:2/3. Proceedings of the 20th International Radiocarbon Conference, pp. 682-696. Tucson.
- Toft, P.A., Appelt, M. & Gulløv, H.C. 2010: Nuuks »grå guld«. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2010, pp. 68-83. København.
- Vikstrand, P. 1996: Jämtland mellan Frö och Kristus, i Brink, S. (red.): *Jämtlands kristnande*. Projektet Sveriges kristnande, 4, pp. 87-106. Uppsala.
- Vikstrand, P. 2004: Berget, lunden och åkern. Om sakrala och kosmologiska landskab ur ortnamnens perspektiv, i Andrén, A. et al. (red.): *Ordning mot kaos - studier av nordisk förkristen kosmologi*, pp. 317-341. Nordic Academic Press. Lund.

Internetressourcer

http://www.denstoredanske.dk/Nordisk_Mytologi/Eddadigtning/R%C3%ADgs%C3%9Eula?highlight=R%C3%ADgs%C3%9Eula
'Opslag 02-04-2012.